

Inhoudsopgave Enkele notities over het lager onderwijs

Enkele notities over het lager onderwijs.....	1
Op het einde van de 19e eeuw gingen nog steeds niet alle kinderen naar school. . .	1
Het vervaardigen van een merklap was een onderdeel van het vak handwerken	1
In de eerste decennia van deze eeuw was er nog geen elektrisch licht	1
Omstreeks 1906 werd bij het katholiek lager onderwijs een eigen methode	1
In 1907 werden de minimum-jaarwedden van het onderwijzend personeel	1
In 1913 werd uit 's rijks kas zowel voor onderwijzers van openbare	2
In 1914 brak echter de Eerste Wereldoorlog uit, die tot 1918 zou duren.	2
In 1917 kwam een nieuwe grondwet tot stand.	2
Sinds 1825 was de zorg voor het onderwijs toevertrouwd	3
Bij wet van 21 februari 1919 werd de instelling van een Onderwijsraad	3
In september 1918 werd de 43-jarige onderwijzeres Suze Groeneweg	4
De katholieke 19e eeuwse zondagscholen, die in Nederland	4
Het schoolmeubilair onderging verandering	4
Door de onderwijsspecificatie ontstond een rage in scholenbouw,	4
Bij de wet van 30 juni 1924 werden uit bezuinigingsoverwegingen	4
In de tijd tussen de twee wereldoorlogen werd op school nog een bepaald.....	5
Er kwam een nieuwe leerlingenschaal voor het tijdvak 1 januari 1933	5
In 1936, een tijd van grote werkloosheid, kwam de wet tot verlaging	5

Enkele notities over het lager onderwijs

(overgenomen uit <http://www.dse.nl/~leende/pw/onderwijs.htm>)

- 5 **Op het einde van de 19e eeuw gingen nog steeds niet alle kinderen naar school.**
 Overall trof men nog jonge kinderen aan die voor wat geld werkten als hulpje in de huishouding, in winkeltjes of als knechtje op het land. De leerplichtwet van 1900 bracht hierin verandering.
 Begin 20e eeuw kwamen de kindervetten tot stand als weermiddel tegen
- 10 kinderverwaarlozing en jeugdcriminaliteit. In 1893 ondergingen 2086 kinderen tussen 10 en 16 jaar een vrijheidsstraf in gevangenis of huis van bewaring. Van de kinderen die zich voor de strafrechter moesten verantwoorden waren van de jongens 30% en van de meisjes 50% analfabeet.
- 15 **Het vervaardigen van een merklap was een onderdeel van het vak handwerken**
 dat pas in de LO wet van 1857 voor het meer uitgebreid lager onderwijs en in de wet van 1878 voor het LO werd opgenomen. Er werd begonnen met een eenvoudige kruissteekrand om de vaardigheid in het borduren te verkrijgen, waarna een in moeilijkheid opklimmende letterreeks volgde. Meer ingewikkelde randen, zoals de
- 20 'meander' en de lopende 'hond' en de cijfers completeerden de doeken. Zo leerden meisjes ieder stuk uit de linnenkast te merken met naam of initiaal.
- In de eerste decennia van deze eeuw was er nog geen elektrisch licht**
 in de lokalen, wel waren er gaslampen met het ongemak dat het kousje in elkaar klapte of de gasdruk te laag werd. De banken waren ruim, ze boden plaats aan vier
- 25 leerlingen. De plaatsen die de leerlingen in de klas kregen waren in overeenstemming met het betaalde schoolgeld. Kinderen van ouders die geen schoolgeld konden voldoen kregen de laatste banken toegewezen.
- 30 **Omstreeks 1906 werd bij het katholiek lager onderwijs een eigen methode**
 van een leesplank voor klassikaal onderwijs ingevoerd. Het Becker's leesbord (tegenover Hoogeveen's verbeterde versie) bestond uit de woorden: aap, roos, zeef, muur, voet, neus, lam gijs riem, muis, ei, juk, jet, wip, does, hok, bok, kous. (De andere uit: aap, noot, mies, wim, zus, jet, teun, vuur, gijs, lam, kees, bok, weide,
- 35 does, hok, duif en schapen).
- Onder toezicht van en met subsidie van de regering werd elk jaar voor onderwijzers en onderwijzeressen een cursus gegeven in handenarbeid. In 1909 namen ongeveer 70
- 40 leerkrachten deel aan de cursus in een lagere school te 's-Hertogenbosch.
- In 1907 werden de minimum-jaarwedden van het onderwijzend personeel**
 verhoogd. De verhoogde wedden voor de hoofden en de verplicht aangestelde onderwijzers van bijzondere scholen werden door een rijksbijdrage gedekt. De wet Heemskerk van 1910 gaf het uitgebreid lager onderwijs (ULO) en het meer uitgebreid

5

45 lager onderwijs (MULO) weer een wettelijke status. Het jaar 1912 bracht opnieuw een
wijziging van de LO-wet waardoor de bijzondere scholen een aanmerkelijk hogere
bijdrage kregen in de kosten van de schoollokalen. Die bijdrage varieerde voor kleine
scholen beneden 40 leerlingen van f 80 tot f 160 en voor scholen met 530 en meer
50 leerlingen van f 1.114 tot f 2.228 naargelang de klasse van de personele belasting
waarin de gemeente was ingedeeld.
Er waren ook lagere scholen met 'kopklassen' die de mogelijkheid boden tot het geven
van meer uitgebreid lager onderwijs.

In 1913 werd uit 's rijks kas zowel voor onderwijzers van openbare

55 als voor die van bijzondere scholen een toelage in de huishuur en een kindertoelage
beschikbaar gesteld. Hoewel al deze wijzigingen verbeteringen brachten voor het
bijzonder onderwijs bleef bij de voorstanders van dat onderwijs onverzwakt het
streven naar volledige financiële gelijkstelling met het openbaar onderwijs bestaan.
De staatscommissie voor de grondwetsherziening die in 1910 werd benoemd kwam met een
60 voorstel om een bepaling op te nemen waarbij de financiële gelijkstelling van het
bijzonder met het openbaar onderwijs zou worden ingevoerd. Het bijzonder onderwijs
zou zelfs regel, het openbaar onderwijs aanvullend zijn. Onder het ministerie
Heemskerk werd in die zin een voorstel tot grondwetsherziening ingediend, maar de
verkiezingen leidden in 1913 tot aftreden van dit ministerie. Het daarop volgende
65 extra-parlementaire kabinet Cort van der Linden (1913-1918) trok de voorstellen in.
Het stelde een staatscommissie in, de Bevredigings- of Pacificatiecommissie, om te
onderzoeken in hoeverre een bevredigende oplossing mogelijk zou zijn van het
subsidievraagstuk voor het bijzonder onderwijs. Voorzitter van deze commissie,
bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende politieke partijen, werd de
70 vrijzinnig-democraat dr D. Bos.

In 1914 brak echter de Eerste Wereldoorlog uit, die tot 1918 zou duren.

Hoewel Nederland niet in de oorlog werd betrokken ondervond het wel in sterke mate de
weerslag daarvan. De staatscommissie Bos adviseerde op 11 maart 1916 tot wijziging
van het omstreden onderwijsartikel in de grondwet. Aan het advies was een ontwerp van
75 een nieuwe lager-onderwijswet toegevoegd. Daarin was de gelijkstelling uitgewerkt.
Het hoofdpunt was dat het bijzonder lager onderwijs 'dat aan de bij de wet te stellen
voorwaarden voldoet, naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de
openbare kas zal worden bekostigd'. Dat betekende financiële gelijkstelling - ook wat
de gemeentelijke uitgaven betreft - van het bijzonder en het openbaar lager
80 onderwijs. De regering diende het voorstel ongewijzigd bij de staten-generaal in. Ze
noemde het verkregen resultaat 'het gevolg van geduldig overleg en
verzoeningsgezindheid' verheugend 'omdat mag worden aangenomen dat daarmee de
grondslag gelegd is voor een krachtige ontwikkeling van ons nationaal onderwijs in
zijn ganse omvang'. Ondanks de grote mate van overeenstemming in de staatscommissie
85 was het lid mr M. Tydeman jr, vrij-liberaal, tegen. Ook buiten de staten-generaal
rees bij voorstanders van de openbare school verzet. Men vond dat de
alomtegenwoordigheid van de openbare school niet was gewaarborgd. Het beginsel van
alomtegenwoordigheid kwam wel in het artikel maar de mogelijkheid van afwijkingen
werd overeengekomen. Met een stem tegen, die van de unie-liberaal F. Lieftinck,
90 keurde de tweede kamer het gewijzigde artikel goed. Het jaar 1916 bracht nog een
wijziging van de LO-wet, er kwam onderscheid tussen gewoon lager, uitgebreid lager en
meer uitgebreid lager onderwijs.

In 1917 kwam een nieuwe grondwet tot stand.

95 Het onderwijsartikel 192 (voorheen 194) werd daarbij als volgt vastgesteld:
'Het onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regeering. Het geven van
onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid, en bovendien, voor zoover het
algemeen vormend zoowel lager- als middelbaar onderwijs betreft, behoudens het
onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van den onderwijzer, een en ander
100 bij de wet te regelen.
Het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen,
bij de wet geregeld.
In elke gemeente wordt van Overheidswege voldoende openbaar algemeen vormend lager
onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal scholen. Volgens bij de wet te stellen
105 regels kan afwijking van deze bepaling worden toegelaten, mits tot het ontvangen van
zoodanig onderwijs gelegenheid wordt gegeven.
De eischen van deugdelijkheid, aan het geheel of ten deele uit de openbare kas te
bekostigen onderwijs te stellen, worden bij de wet geregeld, met inachtneming, voor
zoover het bijzonder onderwijs betreft, van de vrijheid van richting.

110 Deze eischen worden voor het algemeen vormend lager onderwijs zoodanig geregeld, dat
de deugdelijkheid van het geheel uit de openbare kas bekostigd bijzonder onderwijs en
van het openbaar onderwijs even afdoende wordt gewaarborgd. Bij die regeling wordt
met name de vrijheid van het bijzonder onderwijs betreffende de keuze der
leermiddelen en de aanstelling der onderwijzers geëerbiedigd.
115 Het bijzonder vormend algemeen lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen
voorwaarden voldoet, wordt naar denzelfden maatstaf als het openbaar onderwijs uit de
openbare kas bekostigd. De wet stelt de voorwaarden vast, waarop voor het bijzonder
algemeen vormend middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs bijdragen uit de
openbare kas kan worden verleend.
120 De Koning doet jaarlijks van den staat van het onderwijs aan de Staten-Generaal
verslag geven'.

Nu de grondwet volledige bevrediging schonk aan de voorstanders van het bijzonder
onderwijs was het wachten alleen nog maar op de wet die de financiële gelijkstelling
125 zou uitwerken. In afwachting werd door partiële herzieningen van de LO-wet
gelijkstelling langzamerhand benaderd.

Sinds 1825 was de zorg voor het onderwijs toevertrouwd

aan de ministers van binnenlandse zaken. In 1918 werd voor de tweede maal een
zelfstandig ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen ingesteld, nadat het
130 vorige, dat onder leiding stond van de commissaris-generaal jhr mr O. Repelaer van
Driel, op 19 maart 1918 was opgeheven. Bij KB van 25 september 1918 werd een
departement van algemeen bestuur ingesteld dat de naam droeg van ministerie van
onderwijs, kunsten en wetenschappen. Het werd door premier en minister van
135 binnenlandse zaken jhr mr Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck als volgt gemotiveerd:
'Nu bij de jongste grondwetsherziening artikel 192 der grondwet in gewijzigde vorm is
vastgesteld, zal het in de naaste toekomst tot de taak van den wetgever behooren ter
uitvoering van dat nieuwe grondwetsartikel, wijziging van de bestaande
140 onderwijswetten ter hand te nemen. In de eerste plaats zal aan de orde moeten komen
een grondige herziening van de wet tot regeling van het lager onderwijs, terwijl ook
de subsidiebepalingen voor de bijzondere gymnasia en hogere burgerscholen in de
Hooger- en Middelbaaronderwijswetten eveneens wijziging zullen behoeven. Ook zal een
ontwerp tot regeling van het bewaarschoolonderwijs ingediend moeten worden. Maar ook
145 overigens is er ten aanzien van de onderwijswetgeving op dit oogenblik groote
achterstand. Het vakonderwijs en het handelonderwijs wachten nog steeds op
wettelijke regeling. De leerplichtwet behoeft verbetering en wijziging der wetten tot
regeling van het lager, middelbaar en hooger onderwijs moet, wijl zij op meer dan één
punt verouderd zijn, dringend ter hand worden genomen, ook afgezien van de
150 tenuitvoerlegging van het nieuwe grondwetsartikel.'
De eerste begroting van het nieuwe departement voor het dienstjaar 1919 bedroeg
f54.598.698.

Bij wet van 21 februari 1919 werd de instelling van een Onderwijsraad

afgekondigd. In zijn installatierede zei minister dr J.Th. de Visser (van 1918-1925)
155 o.m.: '... Een van de voornaamste motieven waarom de samenstelling van uw college zo
algemeen werd gewenscht, was het besef van de noodzakelijkheid voor het departement
van onderwijs om in meer officieel en onmiddellijk verband te treden met de
vooraanstaande mannen en vrouwen op onderwijsgebied...'. De voorzitter prof. dr H.H.
Bavinck antwoordde o.m.: '... dat de Raad voorlichting zal geven omtrent datgene wat
160 eisch des tijds is te achten, voorts de groote lijnen weet te trekken en de wegen
weet aan te wijzen waarlangs de onderwijswetgeving zich moet bewegen..'
Secretaris van de Onderwijsraad werd jhr mr W.A. Beelaerts van Blokland. Die werd
echter nog datzelfde jaar opgevolgd door H.W.Tilanus. Deze bleef secretaris tot 1951.
De onderwijsraad geeft op verzoek of uit eigen beweging adviezen die het LO
165 betreffen.

Op 18 december 1919 verscheen het voorlopige verslag van de commissie van
rapporteurs, de memorie van antwoord volgde op 20 februari 1920, waarna nog
verschillende nota's van wijziging werden ingediend. De tweede kamer nam het ontwerp
aan op 30 juni 1920, met 75 stemmen voor en 3 tegen. De eerste kamer keurde het
170 ontwerp op 7 oktober 1920 zonder hoofdelijke stemming goed. Koningin Wilhelmina
bekrachtigde de wet twee dagen later. De LO-wet 1920 is, met uitzondering van enkele
bepalingen, op 1 januari 1921 in werking getreden. De wet had voornamelijk ten doel
de bij artikel 192 van de grondwet voorgeschreven financiële gelijkstelling van het
bijzonder en openbaar lager onderwijs te regelen. Bij de uitwerking werden de
175 voorstellen van de Bevredigingscommissie Bos als grondslag genomen.

In september 1918 werd de 43-jarige onderwijzeres Suze Groeneweg

van de SDAP als eerste vrouw lid van de tweede kamer. Als onderwijzeres was zij werkzaam in Rotterdam e.o.

180

De katholieke 19e eeuwse zondagscholen, die in Nederland

kort na de protestantse ontstonden, zijn na de invoering van de leerplichtwet in 1900 geleidelijk achteruit gegaan, dit in tegenstelling tot de protestantse. Die werden van leerinstituut tot kerkdiensten voor kinderen.

185

De onderwijsvernieuwing kwam een stap dichterbij toen in 1919 het Nutsseminarium voor Pedagogiek in Amsterdam onder leiding van prof. dr Ph.A. Kohnstamm werd gesticht. Onder de nieuwe onderwijswet moest nu onder schooltijd gelegenheid worden gegeven voor godsdienstonderwijs, te verzorgen door de kerkgenootschappen. De LO-Wet 1920 maakte het bovendien mogelijk aan lagere scholen onderwijs te geven in de landbouw- en de tuinbouwkunde. Voordien kwam de opleiding tot stand door cursorisch onderwijs. Na 1920 nam het bijzonder onderwijs sterk toe. Er bestond een algemene aandrang om de achterstand in te halen. Veel rooms-katholieke scholen stonden onder leiding van religieuze leerkrachten. Gemengde scholen kwamen weinig voor. Sommige scholen waren zelfs opgesplitst in een A-, B- en zelfs een C-kant, voor leerlingen uit gezinnen van minder of meer welstand.

195

Het schoolmeubilair onderging verandering

naar behoefte van de nieuwe tijd, werd gemaakt van solide, onvergankelijk materiaal en aangepast aan de lichaams grootte van de leerlingen. De banken moesten vooral voldoen aan eisen van hygienische, pedagogische en technische aard.

200

De LO-wet 1920 kwam ook tegemoet aan het verzoek van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Volks- en Schoolbaden'. Aan gemeentebesturen werd bevoegdheid verleend, zo nodig op kosten van de gemeente, schoolbaden op te richten en te exploiteren. Een vraag bleef of er binnen of buiten de schooluren van gebruik gemaakt moest worden. Minister De Visser vond die vraag van zo'n groot gewicht dat hij hierover het oordeel vroeg van de gezamenlijke hoofdinspecteurs van het LO. Het advies luidde dat de schoolbaden moesten vallen in de gewone schooltijd. Als gevolg van de heersende economische depressie moest de minister al gauw de LO-wet op een groot aantal punten gaan wijzigen, omdat bezuinigingen voor rijk en gemeenten nodig waren. De bezuinigingen betroffen: afschaffing rijksvergoeding voor vervolgonderwijs, wijziging aantal onderwijzers dat voor rijksvergoeding in aanmerking kwam, herziening schoolgeldheffing en beperkingen voor bouw en inrichting van nieuwe scholen. Het aantal leerlingen per onderwijzer werd vergroot, lessen in Frans op de lagere scholen werden afgeschaft, de wet werd ook technisch verbeterd.

205

210

215

Door de onderwijspecificatie ontstond een rage in scholenbouw,

die zich - volgens het Onderwijsverslag 1921 - als een epidemie over het land verspreidde. Minister De Visser bevorderde het 'bouwwetje', dat moest voorkomen dat er zonder noodzaak scholen gebouwd werden voor gewoon lager onderwijs. De LO-wet 1920 gaf ook een eerste aanzet voor de groei van het buitengewoon onderwijs. Daaronder werden bij KB van 22 oktober 1923 de scholen voor doofstomme, blinde, zwakzinnige en slechthorende kinderen gerangschikt.

225

Bij de wet van 30 juni 1924 werden uit bezuinigingsoverwegingen

nieuwe voorschriften gegeven. In plaats van de gedifferentieerde leerlingenschaal (verhouding aantal onderwijzers/leerlingen) kwam er een uniforme schaal van 48:

230

1. Aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door tenminste één onderwijzer zodra het aantal leerlingen 49 bedraagt.

2. Voor elke 48 leerlingen boven de 49 wordt een onderwijzer meer vereist.

235

Hierdoor werd de oprichting van kleine scholen bemoeilijkt. Vooral op het platteland, waar veel kleine scholen voorkwamen, ondervond men de nadelige invloed van de nieuwe leerlingenschaal. Dezelfde wet voerde ook het instituut van de assistenten in. Deze moesten werken onder het directe toezicht en de leiding van een onderwijzer en kregen de taak de leerkrachten die door de invoering van de nieuwe 48-schaal te zwaar belast werden, te helpen. Zij werden slechts op die lagere scholen toegelaten die niet meer dan 144 leerlingen telden. Dat waren scholen met ten hoogste 3 leerkrachten. De assistenten moesten:

240

1) 16 jaar of ouder zijn,

2) in het bezit zijn van een verklaring van een inspecteur dat ze voldoende ontwikkeling hadden en naar diens mening ook voor het overige geschikt waren om als assistent te fungeren, 3) in het bezit zijn van een getuigschrift van goed zedelijk gedrag. De toelating van deze assistenten, die theoretisch noch praktisch voor hun taak gevormd waren, betekende voor velen een gevaar voor goed lager onderwijs. Op 31 december 1927 werkten op 757 scholen in totaal 800 assistenten, 297 mannen en 503 vrouwen. De regeling was van kracht tot 1 januari 1930. In de LO-Wet 1924 werd ook de leerplicht voor het 7e leerjaar afgeschaft.

250 Schoolgebouwen waren niet alleen werkruimten voor de onderwijzer en de schooljeugd. Door de jaren heen kregen ze meer functies, o.m. als stemlokaal.

Tot de 'hoofdelijke' leermiddelen voor het kind behoorden in de eerste plaats lei en griffel. De spons en zeem in een blikken of glazen doosje maakten het schoolgerief compleet. De griffels werden opgeborgen in eenvoudige spanen doosjes of houten griffeldozen, versierd met opschriften als 'Voor het vlytige kind'.

In de tijd tussen de twee wereldoorlogen werd op school nog een bepaald gedragspatroon opgelegd. Voor het binnengaan van de school waren dikwijls regels. Kinderen moesten in rijen van 2 de school in marcheren, de jongens voorop, gevolgd door de meisjes. Ook het binnengaan en verlaten van de klas moest ordelijk gebeuren, dikwijls 'op tel'. Er waren regels voor het doorgeven of ophalen van boekjes en schriften. Het zitten vereiste een bepaalde techniek. Meestal was het 'armen over elkaar', maar bij sommige meesters moesten de handen op de rug. Een indrukwekkende variatie was het 'mooizitten'. Wie graag een antwoord wilde geven of een karweitje wilde opknappen spande het lichaam achterover, de armen over elkaar. Sommige kinderen verhoogden het effect ervan door de armen tot de kin op te tillen. Ook het 'vinger optekenen' groeide soms uit tot een gecompliceerd systeem. Wist je op een vraag het antwoord: één vinger omhoog, wilde je de meester iets vragen of moest je 'naar achteren': twee-drie vingers of de hele hand. Aanbevelenswaardig was erbij te wiebelen. Uiteraard waren meer variaties mogelijk.

Er kwam een nieuwe leerlingenschaal voor het tijdvak 1 januari 1933 tot en met 31 december 1937. De eerste 2 regels van artikel 28 van de LO-wet werden: 1. aan elke school voor gewoon lager onderwijs wordt het hoofd bijgestaan door tenminste 1 onderwijzer zodra het aantal leerlingen 35 bedraagt, door tenminste 2 onderwijzers zodra het 76 is, door tenminste 3 zodra het 121 en door tenminste 4 zodra het 186 bedraagt, 2. voor elk 50-tal leerlingen boven de 186 wordt een onderwijzer meer vereist. De gevolgen van de nieuwe leerlingenschaal kon men in veel gevallen oplossen door het plaatsen van kwekelingen met akte. Ze waren dikwijls in het bezit van de hoofdakke of een ULO-bevoegdheid. Het waren in feite gewone onderwijzers/essen, die echter als kwekelingen geen recht konden laten gelden op een beloning. Beloningen van f 100 tot f 400 per jaar waren geen uitzonderingen.

285 Het beeld waarin de wereld opgroeide was sterk agrarisch van aard wat duidelijk tot uiting kwam in de wandplaten in de schoolklassen. Die legden sterk de nadruk op het leven op het platteland, de arbeid van boer en boerin. Als de lesroosters er aanleiding toe gaven kwamen de wandplaten van de muur of uit de platenkast. Platen van o.a. Scheepstra en Walstra uit de serie 'Het volle leven', van M.A. Koekoek uit de series 'Dieren in hun omgeving', 'Sloot en plas' en 'Zoetwatervissen', van J. Klootsema en A. Brands over 'Het vrije stelonderwijs', van De Jongh, Wagenvoort en Moerman over de vaderlandse geschiedenis. Andere platen brachten de sfeer van Nederlands-Indië in de klas. Ook was er de grote letterplaat met schrijfforbeelden om de kunst van het schoonschrijven aan te leren. Er waren ook scholen waar de methode van het koordschrift of het blokschrift werd onderwezen.

In 1936, een tijd van grote werkloosheid, kwam de wet tot verlaging van de openbare uitgaven voor het onderwijs tot stand. Ingaande 1937 konden burgemeester en wethouders onder bepaalde voorwaarden, vastgelegd in de wet, aan getrouwde onderwijzeressen van openbare lagere scholen ontslag verlenen. Hierdoor werd het mogelijk werkloos geworden onderwijzers weer bij het onderwijs te betrekken.